

ZİNCİRLEMELİ MASALLARIN TEKERLEMELERLE OLAN YAPISAL BENZERLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation on Structural Similarity Between Formula Tales and Rhymes

Doç. Dr. Satı KUMARTAŞLIOĞLU**

ÖZ

Zincirlemeli masallar; Stith Thompson'un masal tasnifinde, hayvan masalları, asıl halk masalları ve güldürücü hikâyelerden sonra 2000-2399 numaralar arasında yer alan ve kendine has özellikleri olan anlatılardır. Zincirlemeli masallar hakkındaki çalışmalar oldukça az olup bu durumun zincirlemeli masal örneklerinin diğer masallara nazaran daha az olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak bu tarz masalların çok farklı biçim ve içerikte çeşitli örneklerinin olmaması da bu konudaki çalışmaların azlığını açıklayan bir başka sebeptir. Gelenekteki diğer masallarla mukayese edildiğinde zincirlemeli masallar, bir formüle dayanan yapısal özellikleriyle dikkat çekmektedir. Bu formül, masaldaki olayların ve kişilerin zincirlemeli diyalog ve tekrarlar neticesinde birbirine ulanmasıyla elde edilir. Bu tarz masallarda önemli olan içerik değil, olayların aktarım biçimidir. Dolayısıyla zincirlemeli masallarda asıl olan anlatılan değil, anlatım biçimidir. Bu nedenle zincirlemeli masal anlatıcısının dili kullanma becerisi ve hafızasının gücü önem arz eder. Herhangi bir fikri ortaya koymak için değil, masal dinleyicisinin hafızasıyla dil ve ifade becerilerini geliştirmek için kurgulanan zincirlemeli masallar, çocukların zihin gelişimini sağlamada, dil ve konuşma becerilerini geliştirmede etkili olduğu gibi, yetişkinlerin hafıza güçlerini ve dil becerilerini ortaya koyma fonksiyonuna da sahiptir. İster çocuk ister yetişkin olsun hem dinleyici hem de anlatıcı için zincirlemeli masalların en kapsamlı işlevi, eğlenme ve eğlendirme işlevidir. Bu tarz masalların yapısına bakıldığında olayların birbirine zincirleme bir şekilde bağlandığı, diyaloglar hâlinde ilerlediği ve "tekrar" unsurunun ön planda olduğu görülmektedir. Bu özellikleriyle zincirlemeli masallar, özellikle "sayışmaca" tarzındaki "tekerleme"lerle benzerlik göstermektedir. Zincirlemeli masalların sahip olduğu bu yapı, onu diğer masallardan ayıracı bir özellik olup, bahsedilen tekerlemelere yaklaştırmaktadır. Zira tekerlemelerde zincirlemeli masallarda olduğu gibi tekrar ve hafıza unsurları önemlidir, ayrıca içerikten ziyade söyleniş tarzı dikkat çekmektedir. Sahip olduğu form nedeniyle bahsi geçen tekerlemelere yaklaşan zincirlemeli masalların tekerleme değil de masal kategorisinde değerlendirilmesinin nedeni "bağlam"dır. Makalenin konusu, tekerlemeyle iç içelik arz eden, zincirlemeli masallar ve bu masalların tekerlemelerle olan yapısal benzerliği üzerinedir. Makalenin amacı, Anadolu sahası Türk masallarında tespit edilen zincirlemeli masal metinlerinden yola çıkarak, bu masalların yapısal özelliklerini belirlemek ve tekerlemelerle olan yakınlığını ortaya koymaktır. Bunun için zincirlemeli masallarla tekerlemeler "karşılaştırmalı metot" ile incelenmiş, ayrıca bu iki türün yapısal benzerliği ve icra ortamlarındaki fonksiyonları "işlevsel metot" kullanılarak değerlendirilmiştir. Zincirlemeli masallarla sayışmaca ve yanılmaca tarzındaki tekerlemelerin sahip olduğu yapısal benzerliğin, bu iki tür arasında bir etkileşimin neticesi olabileceği sonucuna varılmıştır. Bunda söz konusu iki türün bağlamları farklı da olsa, anlatıcı ve icra edicilerin geleceğin bu farklı bağlamlarından ortak yapıları ve formülleri alarak farklı biçimlerde, yani zincirlemeli masal ya da tekerleme olarak icra ettikleri düşüncesi etkili olmuştur. Makalede ele alınan tekerleme ve zincirlemeli masal arasındaki bu ilişki, tekerlemenin bağımsız bir tür olmaktan ziyade başka tür veya bağlamlar içerisinde belli bir işleve sahip bağımlı bir tür olduğunu zincirlemeli masallar üzerinden de göstermiştir.

Anahtar Kelimeler

Zincirlemeli masal, tekerleme, sayışmaca, tekrar, diyalog.

ABSTRACT

Formula tales are narratives with their own characteristics that are included in Stith Thompson's tale classification, after animal tales, real folk tales and humorous stories, between the numbers 2000-2399. When compared with other tales, studies on formula tales are very few. The reason for the limited studies on formula tales is that these tale examples are less than other tales. However, the lack of various examples of such tales in very different forms and contents is one of the reasons explaining the scarcity of studies on this subject. Formula tales attract attention with their structural features based on a formula when compared to other tales in the tradition. This formula is obtained by combining the events and persons of the fairy tale together with chain dialogue and repetitions. In such tales, what is important is not the content, but the way events are

* Geliş tarihi: 25 Ekim 2021 - Kabul tarihi: 30 Mart 2022

Kumartaşlioğlu, Satı. "Zincirlemeli Masalların Tekermelerle Olan Yapısal Benzerliği Üzerine Bir Değerlendirme" *Millî Folklor* 135 (Güz 2022): 5-17

** Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, satileri@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2178-3035.

expressed. Therefore, the main thing in formula tales is not what is told, but the way of expression. Therefore, the ability of the formula tale teller to use language and the strength of his memory are important. Formula tales that are constructed not to reveal any idea, but to improve the memory, language and expression skills of the tale listener have the function of revealing the memory powers and language skills of adults, as well as being effective in providing the mental development, improving language and speaking skills of children. Whether it is a child or an adult, the most comprehensive function of formula tales for both the listener and the narrator is the fun and entertainment function. When formula tales are examined, it is revealed that they are structurally similar to rhymes, especially to children's rhymes. When we look at the structure of such fairy tales, it is seen that the events are connected to each other in a chain way, progress in the form of dialogues and the "repetition" element attracts attention. With these features, it is seen that the formula tales are similar to the "rhymes" in the "tongue twister or nursery rhyme" style. This structure of formula tales is a distinctive feature from other tales and brings it closer to the rhymes mentioned. Because, repetition and memory elements are important in rhymes, as in formula tales, and the way it is said attracts attention rather than its content. Context is the reason why formula tales that approach the aforementioned rhymes due to their form are evaluated in the category of tales, not rhymes. The subject of the article is the formula tales that are intertwined with rhymes and the structural similarity of these tales with rhymes. The aim of the article is to determine the structural features of these tales and to reveal their similarity with rhymes, based on the formula tale texts identified in the Anatolian Turkish tales. For this purpose, formula tales and rhymes were examined using the "comparative method", and also the structural similarity of these two types and their functions in the performance environment were evaluated using the "functional method". It is thought that the structural similarity of formula tales and nursery rhymes may be the result of an interaction between these two genres. Although the contexts of the two genres in question are different, the idea that narrators and performers take common structures and formulas from these different contexts of the tradition and perform them in different ways, that is, as a formula tale or rhyme, has been effective in reaching this conclusion. This relationship between rhyme and formula tale discussed in the article showed through formula tales that rhyme is a dependent genre with a certain function in other genres or contexts rather than being an independent genre.

Keywords

Formula tale, rhyme, tongue twister, repetition, dialogue.

Giriş

Tekerleme, sınırları tam olarak çizilemeyen bir tür olup içerisinde şekil, içerik, işlev ve bağlam açısından birbirinden farklı örnekler yer almaktadır. Tekerleme konusunda en dikkati çeken özellik, tekerlemenin bağımsız bir tür olmaktan ziyade başka türler veya bağlamlar içerisinde belli bir işleve sahip olan bağımlı bir tür olduğudur (Bk. Boratav 2000, Duymaz 2002). Tekerlemenin bu özelliği en açık şekilde masalarda kendini göstermektedir. Özellikle masalın başında, sonunda ve ortasında uygun yerlerde kullanılan tekerlemeler, masalın türüne ait özelliklerin daha görünür olmasını sağlamakla birlikte, masala bir renk katmaktadır. Bunun yanı sıra bazı masalarda masalın tekerlemeden ayrılmaz olduğu hem masala hem de tekerlemeye ait hususların bir arada bulunduğu gözlemlenmektedir. Zincirlemeli masallar bu tarz masallardandır. Bu makalenin konusu, tekerlemeyle iç içelik arz eden ve yapısal olarak benzerlik gösteren zincirlemeli masallar üzerinedir.

Zincirlemeli masallar üzerine Türkiye'deki çalışmalar bir elin parmağını geçmeyecek kadar azdır. Pertev Naili Boratav, masal ve tekerleme konusundaki çalışmalarında (1995: 95; 2000; 2011: 19-24, 43-45) zincirlemeli masallar hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra Ali Berat Alptekin'in "Bitile Pire" masalı örneğinden yola çıkarak zincirlemeli masalları kısaca değerlendirdiği "Taşeli Masalları" (2002) kitabı ile Nilay Özer'in "Zincirlemeli Masalarda Yapı ve İşlev" (2004) başlıklı yazısı, bu konuda anılması gereken çalışmalardır. Zincirlemeli masallarla ilgili kısıtlı çalışmaların olması, bu masal örneklerinin diğer masallara nazaran daha az olmasından kaynaklanabilir. Kendi içerisinde belli bir form oluşturmuş bu tarz masalların çok farklı biçim ve içerikte örneklerinin olmaması da bu konudaki çalışmaların azlığını açıklayan bir başka sebep olarak gösterilebilir. Makalenin amacı, Anadolu sahası Türk masallarında tespit edilen

zincirlemeli masal örneklerinden yola çıkarak, bu masalların yapısal özelliklerini belirlemek ve tekerlemelerle olan yakınlığını ortaya koymaktır. Zincirlemeli masallarla tekerlemeler arasındaki yapısal benzerlik, bu iki türün kaynağı konusunda da fikir vermekte, tekerlemenin zincirlemeli masala, zincirlemeli masalın da tekerlemeye kaynak teşkil edebileceğini göstermektedir. Bunun için zincirlemeli masallarla tekerlemeler “karşılaştırmalı metot” ile incelenmiş, ayrıca bu iki türün yapısal benzerliği ve icra ortamlarındaki fonksiyonları “işlevsel metot” kullanılarak değerlendirilmiştir.

1. Zincirlemeli Masallar ve Özellikleri

Zincirlemeli masallar, Antti Aarne ve Stith Thompson’ın Masal Tip Kataloğu’nda 2000-2399 numaraları arasında yer almaktadır. Türk Masalları Kataloğu’nda (TTV) ise 20 ile 30 numaraları arası zincirlemeli masallara ayrılmıştır (Boratav 1995: 95). Kataloğlardaki zincirlemeli masallara ait numaralar, bu masalların diğer masallara nazaran daha az örneğinin olduğunu da göstermektedir. Zira uluslararası masal kataloğunun ilk şeklini 1910’da yayımlayan Aarne, tasnifinde zincirlemeli masallara yer vermez. Aarne’in bu çalışması, 1928 yılında Stith Thompson tarafından *The Types of The Folktale: A Classification and Bibliography* adıyla genişletilir. Thompson, kataloğu 1961’de yeniden basar (Sakaoğlu 1999: 11-12, 78; Kholmuradova 2018). Thompson’un bu kataloğunda masallar beş grupta sınıflandırılır. Zincirlemeli masallar katalogta dördüncü sırada yer alır (Sakaoğlu 1999: 13).

Thompson, kataloğa son şeklini verirken Amerikalı halkbilimci Archer Taylor’ın “A Classification of Formula Tales” (1933) başlığıyla yayımladığı yazısındaki önerilerin büyük çoğunluğunu uygulamıştır (Kholmuradova 2018). Thompson, güncellediği masal tasnifine bağlı olarak *The Folktale* adlı eserinde zincirlemeli masallara ayrı bir yer ayırmış ve bu masal grubu hakkında genel bilgiler vermiştir. Thompson, zincirlemeli masalları “formula tales” (formül masalları) olarak ifade etmiş, bu tarz masalarda masalın yapısının önemli olduğunu vurgulamıştır. Zincirlemeli masallarda asıl olan anlatılan şey değil, anlatım biçimidir. Bu anlatım biçimi, bazen hikâyeyi çevreleyen bir tür çerçeveden, bazen de hikâyeyi oluşturan sözlerin arka arkaya yığılmasından oluşur (1946: 229).

Zincirlemeli masallar hem Tylor (1933) hem de Thompson (1946: 229-234) tarafından “birikimli masallar”, “bitmemiş masallar” ve “sonsuz masallar” olarak ana hatlarıyla üç grupta değerlendirilmiştir. “Sonsuz masallar” olarak değerlendirilen anlatılarda formül, oldukça basit olup belirli bir olayın sınırsız sayıda tekrarına dayanır. “Bitmemiş masallar” olarak adlandırılan zincirlemeli masal grubunda, masal anlatıcısı masala olan ilginin dorukta olduğu bir anda “... olsaydı, benim hikâyem daha uzun olurdu” şeklinde bir ifadeyle masalını bitirir. Zincirlemeli masalların içerisinde birikimli masallar olarak adlandırılan masalların sonsuz masallara ve bitmemiş masallara göre örneği daha çoktur. Birikimli masallarda çok daha net bir anlatı çekirdeği mevcuttur. Bu tarz anlatılarda olaylar kademeli olarak artar ve birbirine ulanır. Bu anlatım, masalın sonuna kadar devam eder. Bu yüzden birikimli masalı inceleyen bir kişi, masalın tamamı hakkında öğrenilmesi gereken her şeyi masalın sonundaki formülde bulur. Birikimli masallarda yapı oldukça basittir. Birbirine bağlı bir dizi olay olur; bu olaylara bağlı olarak da artan sayıda ayrıntı içeren bir konuşma gerçekleşir. Bazı birikimli masallarda yalnızca her bölümde bir ekleme olmaz; bir önceki olay, bir sonraki bölümde gerçekleşecek olaya bağlıdır (Thompson 1946: 229-232).

Thompson, zincirlemeli masalların çocukları ve büyümeyen yetişkinleri eğlendiren niteliklere sahip olmakla birlikte kendilerine ait bir estetik değeri olduğunu belirtmektedir. Bu masalların temel biçimsel nitelikleri “genellikle devam eden eklemelerle tekrar-

lama” şeklindedir (Thompson 1946: 234). Masal ve tekerlemeler konusunda önemli çalışmaları olan Pertev Naili Boratav da zincirlemeli masalların genel yapısı hakkında değerlendirmede bulunmuştur:

Küçük, önemsiz birtakım olayların birbiri ardına zincirleme sıralanmasından meydana gelmişlerdir; halkalar aralarında sıkı bir mantık bağıyla kenetlenmişlerdir. Anlatı bu halkaların (olaylar ve masal kişileri) sayısı ölçüsünde uzar; genel olarak çok uzun olmaz, süratli bir tempoyla yürütülür. Çok kez anlatı bir yerden sonra ters yön izleyerek son olaydan baştakine, ya da maceraya son karışan kişiden iltekine doğru yürütülür. Bu masalların bir özelliği de üsluplarındadır: Birtakım hazır, belirli anlatı ve konuşma kalıpları ana olayı çerçeveler (1995: 95).

Zincirlemeli masalarda dikkati çeken bir husus, bu masalların önemli bir kısmında kahramanların hayvan oluşudur. Kahramanlarının hayvan olması ve asıl halk masallarına göre daha kısa anlatılmaları, bazı zincirlemeli masalların hayvan masalları içerisinde değerlendirilmesine sebep olmuştur. Örneğin “Ayağına Diken Batan Karga” masalı ve varyantları hayvan masalları kategorisinde değerlendirilmiştir. Bahsi geçen masal, Aarne ve Thompson’un Masal Tipleri Kataloğu’nda hayvan masalları kategorisinde 1655. numarada, Eberhard ve Boratav’ın hazırladığı *Türk Masalları Tip Kataloğu*’nda ise yine hayvan masalları kategorisinde 19. numarada yer almaktadır. Oysa “Ayağına Diken Batan Karga” masalı, kahramanı bir hayvan olmakla birlikte yapısal ve işlevsel açıdan zincirlemeli bir masal örneğidir. Bu masalın Kosova’da anlatılan bir varyantında (Kuzay Demir 2019: 284-287) masal kahramanının bir insan olması da söz konusu fikri desteklemektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde hayvan masallarının öğretici olduğu ve masalın sonunda bir ders ve öğüt verme amacı güttüğü gözlemlenmektedir. Oysa Boratav’ın da ifade ettiği gibi zincirlemeli masalarda genellikle bir öğüt ve ders verme fonksiyonu yoktur (1995: 95). Zincirlemeli masalarda amaç genellikle öğretici olmak değildir. İçerik de herhangi bir fikri ortaya koymak için değil, masal dinleyicisinin hafızasını, dil ve ifade becerilerini geliştirmek için kurgulanır. Zincirlemeli masallar çocukların zihin gelişimini sağlamada, dil ve konuşma becerilerini geliştirmede etkili olduğu gibi, yetişkinlerin hafıza güçlerini ve dil becerilerini ortaya koyma fonksiyonuna da sahiptir. İster çocuk ister yetişkin olsun hem dinleyici hem de anlatıcı için zincirlemeli masalların en kapsamlı işlevi, eğlenme ve eğlendirme işlevidir.

2. Zincirlemeli Masallar ve Tekerlemeler

Zincirlemeli masalarda, masalın konu ve içeriğinden ziyade konuyu ifade etme tarzı dikkati çekmektedir. Başarısı tamamen anlatıcının hafızasına ve dili kullanmadaki becerisine bağlı olan bu masalarda olayların birbirine zincirleme bir şekilde bağlanması, diyaloglar şeklinde ilerlemesi ve tekrar unsuru ön plandadır. Bu özellikleri ile zincirlemeli masalların özellikle “sayışmaca” ve “yanılmaca” tarzındaki “tekerlemeler” ile benzeştiği görülmektedir.

Joyce Bynum, birikimli masallar üzerine yazdığı makalesinde, bu tarz masallarla tekerlemelerin benzerliğini bazı örneklerle ortaya koymuştur. “Yaşlı Kadın ve Domuzu” masalı örneğinden yola çıkarak zincirlemeli masalların özellikle çocuk sayışmacalarıyla yapı ve söyleniş açısından benzerliğini göstermiştir. Bahsi geçen masalda yaşlı kadın, çiti atlamamakta ısrar eden domuzun çiti atlaması için başka varlıklarla diyaloga girer. Masalın son formülü şöyledir: İnek kediye süt verir, kedi fareyi öldürmeye, fare ipi kemirmeye, ip kasabı asmaya, kasap öküzü kesmeye, öküz suyu içmeye, su ateşi söndürmeye, ateş sopayı yakmaya, sopa köpeği dövmeye, köpek domuzu ısırmasına varır, domuz böylelikle çiti atlar (Bynum 1989: 174).

Bynum’un hafızasında kalan bir çocuk oyununda, oyuna eşlik eden sayışmaca, bahsi geçen masaldaki motiflerin bazılarını içermektedir. Oyunun sayışmacası şöyledir:

- Orada ne var?
- Ekmek ve peynir.
- Onu nereden buldun?
- Ormanda.
- Orman nerede?
- Ateş yaktı.
- Ateş nerede?
- Su söndürdü.
- Su nerede?
- Öküz içti.
- Öküz nerede?
- Kasap onu öldürdü.
- Kasap nerede?
- İpte asılı.
- İp nerede?
- Fare kemirdi.
- Fare nerede?
- Kedi onu öldürdü.
- Kedi nerede?
- Köpek onu kovaladı.
- Köpek nerede?
- Çekiç onu vurdu.
- Çekiç nerede?
- Kileninin kapısının ardında, dişlerini gösteren ilk kişi bir domuz ve maymun! Bu sayışmacanın sonunda dişlerini gösteren ilk kişi oyundan çıkmış olur (Bynum 1989: 174).

Bynum'un örneklediği zincirlemeli masal ve sayışmacaya bakıldığında, olayların birbirine diyaloglar hâlinde bağlandığı görülür. Birbirine bağlanan olaylar, bahsi geçen iki türde çok benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bynum'un verdiği sayışmaca örneği, herhangi bir oyuna bağlı kalmadan söylenen ve halk kültüründe yaygın olarak bilinen "Hu hu komşu komşu, oğlun geldi mi?" ile başlayan yanılmaca tarzındaki tekerleme çok benzerdir. Bu tekerlemenin bir benzeri bir oyuna eşlik eden sayışmaca şeklinde Mehmet Halit Bayrı tarafından İstanbul'da daha kısa bir şekilde derlenmiştir (Duymaz 2002: 112). Prizren'den derlenen ve "... - Celdi mi Hacı?, -Celdi, -Ne celtirdi?, -Lale kuti..." şeklinde diyalogla kurulan bir tekerleme A. Duymaz tarafından "adla ilgili yergi tekerlemesi" olarak sınıflandırılmıştır (Duymaz 2002: 126).

Duymaz, tekerlemelerin anlatım ve muhteva özellikleri üzerine değinirken, "Bazı tekerlemeler karşılıklı soru ve cevap şeklinde ve zincirleme diyalog halinde gider" demiş ve bu tarz tekerlemelere Azeri, Karay, Kazak ve Karaçay Türkleri arasında şaman duası kökenli olduğunu düşündüğü ortak bir tekerlemeyi örnek vermiştir (Duymaz 2002: 21-22). Bu tekerlemelerde görülen karşılıklı soru cevap şeklinde ve zincirleme bir biçimde oluşturulan diyalog, zincirlemeli masalların genel yapı özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Zincirlemeli masalların sahip olduğu bu yapı, onu diğer masallardan ayırıcı bir özellik olup, bahsedilen tekerlemelere yaklaştırmaktadır.

Sahip olduğu form nedeniyle bahsi geçen tekerlemelere yaklaşan zincirlemeli masalların tekerleme değil de masal kategorisinde değerlendirilmesinin nedeni "bağlam"ıdır. Zincirlemeli masallar ile benzerlik gösteren tekerlemelerin genellikle çocuk oyunlarına eşlik eden sayışmacalar ya da çocukların dil ve hafızalarını geliştirmek için herhangi bir oyundan bağımsız olarak söylenen yanılmaca tarzındaki sözler olduğu görülmektedir (Duymaz 2002: 103-113, Kaya 1999: 576-584). Zincirlemeli masallar ise her ne kadar form olarak tekerlemelere benzeseler de bir masal anlatıcısı tarafından

yetişkinlere veya çocuklara bahsi geçen form çerçevesinde anlatılmakta, bu açıdan tekerlemelerden farklılaşmaktadırlar. Joyce Bynum, zincirlemeli masalların genellikle yetişkinler tarafından şaka olarak kullanıldığını ve keyifle anlatıldığını ifade etmektedir (Bynum 1989: 175). Geleneğe bakıldığında masalcıların diğer masalarda olduğu gibi zincirlemeli masalların başına “Bir varmış, bir yokmuş” gibi kalıp ifadeler koyarak masala başladıkları görülmektedir. Ayrıca zincirlemeli masalarda masala giriş niteliğinde ve olayları hazırlayıcı bilgiler verilir. Masalın bu hazırlık kısmından sonra olaylar, bir formül şeklinde ortaya konur. Bu formülden sonra anlatıcı, masalını bir bitiş formeli ile bitirebilir. Zincirlemeli masalı tekerlemeden ayıran bu hususların dışında başka bir husus, anlatıcının devreye girip olayları takdim ederek anlatım unsurlarını dâhil etmesidir. Masallardaki “demiş”, “der” gibi ifadeler anlatıcının dolaylı aktarım sözleri olup tekerlemelerde bu tarz ifadelere yer yoktur. Bazen de zincirlemeli masalların diyalog ve tekrarlarla kurulan formülistik yapısı tamamlandıktan sonra anlatıcıya bağlı olarak masal, farklı bir olaya bağlanıp tamamlanabilmektedir.

Zincirlemeli masalarla sayışmaca ve yanılıtmaca tarzındaki tekerlemelerin olay ve diyalog silsilesiyle tekrar ve hafıza unsurlarına dayanan yapısal benzerliği, bu iki tür arasında bir etkileşim olabileceğini göstermektedir. Zira bir çocuk sayışmacasının bir zincirlemeli masala kaynaklık edebileceği gibi, bir zincirlemeli masalın da bir çocuk oyununa kaynak teşkil edebilmesi mümkündür. Nitekim Boratav, zincirlemeli masallar hakkında “Bunlar kısaltıldıkları, masalda anlatının gerektirdiği fazlalıklardan, ayrıntılardan arındıkları, yalnız bir karşılıklı konuşmaya indirildikleri zaman oyun tekerlemesi olurlar” (1995: 137) diyerek bu iki tür arasındaki etkileşimi ifade etmektedir. Bu iki türün bağlamları farklı da olsa, anlatıcı ve icra edicilerin geleneğin bu farklı bağlamlarından ortak yapıları ve formülleri olarak farklı biçimlerde, yani zincirlemeli masal ya da tekerleme olarak icra ettikleri düşünülebilir.

3. Zincirlemeli Masalların Çeşitleri ve Bunların Yapısal Özellikleri

Anadolu'dan derlenen zincirlemeli masallar değerlendirildiğinde, bu masalların yapısal olarak Thompson'un tasnifinde yer verdiği birikimli masalların özelliklerini sergilediği görülmektedir. Birikimli masallar içerisinde en çok karşılaştığımız zincirlemeli masal grubu 2030-2034 numaralar arasındaki “birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masallar”dır. 2025-2028 numaraları arasındaki “bir nesnenin yenmesini içeren masallar” ile 2021-2023 numaralar arasında yer alan “Ölüm içen zincirler: Hayvan aktörler” tiplerinde de masal örnekleri vardır. Bu nedenle çalışmada zincirlemeli masalların çeşitleri, Thompson'un masal tip katalogunda yer verdiği isimlere uygun olarak sınıflandırılmış, ancak kendi içerisinde gösterdiği özelliklere ve tekerlemelerle yapısal benzerliğine göre değerlendirilmiştir.

3.1. Birbirine Bağlı Üyeleri İçeren Zincirlemeli Masallar

Thompson'ın “Kümülatif” (Birikimli) masal olarak tanımladığı ve zincirlemeli masalların içerisinde önemli sayıda karşımıza çıkan bu tarz masalarda masal kahramanı, birbiriyle ilişkili olaylar içerisinde birden fazla varlık ile diyaloga girer. Her diyalog bir başka diyalogu doğurur. Bu tarz masallar değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Yapısal ve kurgusal olarak yukarıda ifade edildiği gibi birbirine çok benzeyen bu masaları tasnif etmek ve farklı açılardan değerlendirmek çok zor olmakla birlikte, bu masaları özellikle tekerlemelere yaklaştırabilecek en belirgin yönleriyle şu şekilde gruplandırılmak ve incelemek mümkündür: **a.** Masalarda karşılıklı konuşmalar, birbirine bağlı olaylara uygun şekilde aşama aşama artar. **b.** Masalda baştan sona aynı olay farklı nesnelere aracılığıyla tekrar edilir. **c.** Masal kahramanı istediği bir şeyi elde etmek için sırasıyla pek çok varlıkla temasa geçer. Temasa geçtiği her varlık ile bir öncekine bağlı

olarak diyalog kurar. Bu diyaloglar kahramanın masalın başında istediği şeyi elde etmesine kadar devam eder.

a. Birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masalların bir kısmında masal kahramanının kurduğu diyaloglar içerisindeki sözler, masalın başından sonuna aşamalı olarak artar. Bu ifadelerin artması, masaldaki olayların birbirine zincirlemeli olarak ulanması ile doğru orantılıdır. Kahramanın karşılaştığı her kişi, masala bir olay eklemekte, bu olay ise diyaloga eklenerek bir olay ve diyalog zinciri oluşmaktadır. Bu tarz masallara Trabzon'dan derlenen "Öküzün Gövdesi" masalı (Akgün 2000: 232-233) örnek verilebilir. Masalda öküzün gövdesini doğana kaptıran ihtiyar kadın, öküzün gövdesini tekrar almak için bir diyalog silsilesine girer. Doğanla başlayan bu diyalog, kadının her defasında başka bir varlıkla diyaloga girmesine sebep olur. Her diyalog onu öküzün gövdesi için başka bir nesneyi bulmasını gerektirir. Bu nesnelerin peşinden giden kadın, en son nesneyi bulup kendinden isteyene verdiğinde diğer nesnelere de dolaylı olarak tedarik edilmiş olur. "Öküzün Gövdesi" masalında karşılaşılan bu silsile, başka masalarda da gördüğümüz bir zincirlemeli masal formülüdür. Ancak bu formülde en dikkat çeken detay, silsilenin her zincirinde diyaloga eklenen sözdür. Masalda kadın doğana, "Doğan sen bana gövde, ben ihtiyara gövde, ihtiyar beni öldürür öldürür." deyince doğan; "Sen bana buli (civci) verdin mi?" der. Kadın tavuğa gider, "Gosi gosi sen bana buli, ben doğana buli, doğan bana gövde, ihtiyar beni öldürür, öldürür." der. Tavuk, ondan yem ister. Kadın kendinden istenenlere bağlı olarak sırasıyla harman, meşe, demirci, sığır, çayır ve su ile diyaloga girer. Masalda her diyalogda bir önceki varlığın isteğine göre bir ekleme olur. Su ile girdiği son diyalog şöyledir:

Su su sen bana su, ben çayıra su, çayır bana ot, ben sığıra ot, sığır bana yoğurt, ben demirciye yoğurt, demirci bana tara, ben meşeye tara, meşe bana cahafel (çalı süpürgesi), ben harmana cahafel, harman bana boğda (buğday), ben gosiye (tavuk) boğda, gosi bana buli (civci), ben doğana buli, doğan bana gövde, ben ihtiyara gövde, ihtiyar beni öldürür öldürür (Akgün 2000: 233).

Bu son diyalogdan sonra masalda olaylar başladığı yere geri döner. Bu başa dönüş, masalın sonunda anlatıcı tarafından bir formül hâlinde aktarılır. Bu formülde masalın başından sonuna diyaloglarla da aktarılan olay zinciri, bu sefer sondan başa doğru anlatıcının aktarımıyla söylenir. "Öküzün Gövdesi" masalının son formülü şöyledir:

Kocakarı kazmayla çayıra su bağlamış. Çayırdan ot almış vermiş sığıra. Sığırdan yoğurt almış, vermiş demirciye. Demirciden tara almış, vermiş meşeye. Meşeden cahafel almış, vermiş harmana. Harmandan boğda almış, vermiş gosiye. Gosiden buli almış, vermiş doğana. Doğandan gövde almış, vermiş ihtiyara da kurtulmuş. (Akgün 2000: 232-233).

"Koca Nine ile Tilki" masalı da birikimli zincirlemeli masala örnek gösterilebilir. Olay ve kahramanlar farklı olmakla birlikte bu masalın formülü de "Öküzün Gövdesi" masalının formülü ile aynıdır. Masalda Koca Nine, ineğinin sütünü sürekli içen tilkinin kuyruğunu koparır. Tilki Koca Nine'den kuyruğunu ister. Bundan sonra diyaloglara dayalı bir olay silsilesi gerçekleşir. Yine her olayda diyaloga bir ifade eklenir. Bahsi geçen masalda tekrarlarla birbirine eklenerek tamamlanan son diyalog şöyledir:

Dere, dere, bana su ver, tarlaya vereyim. Tarla bana mısır versin, tavuklara vereyim. Tavuklar bana yumurta versin, kuyumcuya vereyim. Kuyumcu inci versin, kızlara vereyim. Kızlar çayırdan oynasın. Çayır ot versin, koyuna vereyim. Koyun bana süt versin, nineye vereyim. Nineden kuyruğumu alayım. (Boratav 2011: 31).

Diyalog bu şekilde tamamlandıktan sonra masal anlatıcısı, aynı ifadeleri kullanarak tilkinin sütü Koca Nine'ye ulaştırması ve kuyruğunu geri almasını hiçbir aşamayı eksik bırakmadan, dolaylı ifade tarzıyla anlatır ve masalı sonlandırır (Boratav 2011: 31).

Bu tarz zincirlemeli masalarda diyaloglarla kurulan olaylar zinciri birbiri içine girmiş üç formül ile aktarılır: Birincisi, en baştan sona doğru zincirleme olarak ifade edebileceğimiz diyaloglara dayalı doğrudan aktarım. İkincisi, masalın en sonunda son diyalogdan sonra, tersine zincirleme ile olayları başa döndüren anlatıcının dolaylı aktarımı. Üçüncüsü ise, her diyalogda olaylara ve kişilere bağlı olarak diyaloga bir söz ekleme. Bu son formülde diyaloglardaki ifadeler masalın başından sonuna doğru artarak eklenmektedir. Ancak bazen anlatıcının anlatımına ve ifade yeteneğine bağlı olarak diyaloglardaki sözler artırılarak ifade edilmez, yalnızca o olay zincirine bağlı olan söz söylenir. “Koca Nine ile Tilki” masalının bir başka varyantı olan “Yağ ve Bal” masalı (Dağı 2016: 300) buna örnek gösterilebilir. “Koca Nine ile Tilki” masalındaki süt, bu masalda yerini yağ ve bala bırakır. Masala göre tilki, yolda karşılaştığı yaşlı kadının sepetinden yağ ve balı hıyileyle alır. Kadın, tilkiden yağ ve balını ister. Tilki, keçiye gidip yağ ister. Keçi, “Ot getirirsen”, der. Ota gider, “Su getirirsen” der. Masaldaki diyaloglar yalnızca o olay halkasına bağlı olarak artırılmadan söylenir. Masalın en sonunda anlatıcı, yine olay zincirini sondan başa doğru dolaylı bir aktarımla anlatır (Dağı 2016: 300). Aynı masalın başka varyantları olan “Tilki ile Ebegarı” (Şimşek 2001: 311-312) ve “Kuyruksuz Kedi” (Akgün 2000: 230-231) masallarında da diyaloglar anlatıcılar tarafından artarak değil, olaya bağlı olarak kısaca ifade edilmiştir.

Birikimli zincirlemeli masalın iç içe geçmiş formüllerden oluşması, anlatıcının bu formüllere hâkim olmasını gerekli kılmaktadır. Zira birikimli masallar söz konusu olduğunda anahtar özellik, anlatı öğelerinin kademeli birikimidir. Bu bağlamda birikimli masalarda önemli olan şey, daha önce olan her olayı doğru bir şekilde tekrarlamaktır; bu da bir çeşit hafıza oyunu sayılır (Kujundzic 2012: 188). Dolayısıyla bu tarz masaların başarılı bir şekilde aktarımı, masal anlatıcısının geleneği bilmesine, güçlü bir hafızaya sahip olmasına ve dili kullanmadaki becerisine bağlıdır. Birikimli zincirlemeli masalarda birbirine bağlanan olayların diyaloglarla aktarımı, daha önce belirtildiği gibi bazı zincirleme diyaloglarla kurulan sayışmaca tarzı tekerlemelere benzemektedir. Bunun yanı sıra bu tarz masaların tekerlemelerle olan benzerliği, masalın başından sonuna eklenerek artan diyaloglarda da kendini göstermektedir. Bu diyaloglardaki ifadelerin olay ve kişilere bağlı olarak artışı ve birbirine eklenerek tekrarı, yanıltmacalardaki ses ve söz tekrarlarını anımsatmaktadır. Yanıltmacalarda dil dolanmadan ve yanılmadan söyleme gereği, birikimli zincirlemeli masallar için de geçerli bir durumdur.

b. Birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masalların bir başka türünde masalın başından sonuna kadar aynı olay farklı nesnelere aracılığıyla tekrar edilir. En sonunda masal kahramanı bu olayları kendi ağzıyla yeniden aktarır. Aynı olayın masal seyri boyunca defalarca tekrar ettiği bu zincirlemeli masal türüne en yaygın örnek “Ayağına Diken Batan Karga” masalıdır. Bu masal Anadolu’da “Ayağına Diken Batan Horoz” (Özçelik 1993: 374, Dağı 2016: 301), “Ayağına Diken Batan Kuş” (Akgün 2000: 231-232, Gültekin 2019: 392-394), “Topal Serçe” (Göde 2010: 200), “Topal Karga” (Arslan 2017: 470) gibi isimlerle bilinmektedir. Yaygın olarak anlatılan bu zincirlemeli masalın olay örgüsü şöyle özetlenebilir: Ayağına diken batan karga, dikenini çıkarıp bir nineye saklaması için verir. Karga, dikenini yakan nineye “Ya dikenini ya kandili” diyerek kandili alır. Başka bir koca karıya kandili saklaması için verir. Kandili kıran nineden “Ya kandili ya ineği” diyerek ineği alan karga, bu sefer ineği de başka bir kocakarıya saklaması için götürür. Karga, ineği oğlunun düğününde kesen kocakarıdan da “Ya ineği ya gelini” diyerek gelini alır. Dağda bir çobana rastlayınca bir kaval karşılığında gelini çobana verir. Kavalı alarak öttürmeye başlar:

Düttürü, düttürü, düttürü...
 Dikeni verdim, kandili aldım.
 Kandili verdim, ineği aldım.
 İneği verdim, gelini aldım.
 Gelini verdim, düdüğü aldım.

Düttürü, düttürü, düttürü... (Boratav 2011: 21).

İlk gruptaki masalarda olaylar, masalın sonunda son olaydan başa doğru anlatıcı tarafından dolaylı olarak ifade edilmekte iken, bu grupta örnek verilen masalın en dikkat çekici özelliği, masalın başından sonuna kadar birbirine bağlı olarak gelişen olayların, masalın en sonunda kahramanın dilinden baştan sona doğru yine zincirlemeli bir şekilde tekrar edilmesidir. Masalın sonunda masaldaki olayları da özetleyen bu zincirlemeli tekrarlar, yazının başında atıfta bulunulan “Hu Hu Komşu Komşu” sayışmacasındaki olayların birbirine zincirlemeli olarak bağlanması ve ifade tarzına çok yakındır.

c. Birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masalların bir diğer şeklinde masal kahramanı istediği bir şeyi elde etmek için sırasıyla pek çok varlıkla temasa geçer. Temasa geçtiği her varlık ile bir öncekine bağlı olarak diyalog kurar. Bu diyaloglar kahramanın masalın başında istediği şeyin gerçekleşmesine kadar devam eder. Bu birikimli masallar, Thompson’un kataloğunda 2030 numarada yer almakta olup “Yaşlı Kadın ve Domuzu” masalı ile örneklendirilmiştir (Tylor 1933: 84, Thompson 1946: 232). Daha iyi anlaşılması açısından bu tarz masalları “Kuyruğu Zilli Tilki” (Boratav 2011: 43-45) masalı ile örneklendirmek uygun olacaktır. Masala göre tilki, kuyruğundaki zili, döndüğünde geri almak üzere çam fidanına asar. Döndüğünde çam fidanı koca ağaç olur ve tilki ziline ulaşamaz. Masalın bundan sonraki kısmı diyaloglarla gelişir. Tilki, çamdan zilini ister. Çam, “Vermem” deyince tilki, “Seni baltaya söyleyeyim de kessin” der. Baltaya gidip söyleyince balta, “Neme lazım elin çamı, ben burada rahatıma bakıyorum” der. Baltaya “Seni ateşe söyleyeyim de yakısın” der ve ateşe söyler. Böylelikle her diyalog başka bir varlıkla diyalogu doğurur ve bu diyalog silsilesi tilkinin isteğine ulaşmasına kadar devam eder. En son kedi ile kurduğu diyalogda kedi de onun isteğini yapmayınca bir kockarıya giderek kediyi dövmesini ister. Masalın bu kısımdan sonra kocakarı, kediyi döver. Kedi fareye, fare çobanın çarıklarına, çoban köpeklere, köpekler canavara, canavar öküze, öküz suya, su ateşe, ateş baltaya, balta çama atlar ve çamdaki zili alır. Masalın bu son kısmı, diyaloglardan sonra olayın sondan başa doğru bir tekrarı olup, olayları ve dolayısıyla dinleyiciyi masalın en başına tekrar götürmektedir. Bu son tekrar, aynı zamanda masalda diyaloglarla gelişen olayın çözüldüğü kısım olup masalın sonunda anlatıcı tarafından formülize edilmiştir. Bu tarz masallar birbirine bağlı olayların diyaloglar hâlinde ifade edilmesi, masalın çözüme ulaştığı son kısmında ise sondan başa doğru aynı varlıkların birbirine bağlanması şeklinde bir formüle sahip olması açısından, birinci gruptaki zincirlemeli masallarla benzerlik oluştursa da kurgusu ve masalın sonundaki olayların çözüme bağlanıp formülize edildiği ifade tarzı kendine hastır. Bu masallara “Zilli Tilki” (Alptekin 2002: 111-112), “İbili ile Kesme Çıdırı” (Dağı 2016: 298-299), “Çoban” (Kumartaşhoğlu 2006: 463-465), “Çiftçi ile Söğüt Ağacı” (Şimşek 2001: 309-310), “Serçe” (Göde 2012: 201) masalları örnek verilebilir.

Birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masalların yapı ve kurgusunu anlayabilmek için masalın sonundaki formülü bilmek çoğunlukla yeterli olacaktır. Çünkü bu formül, masalın başından o ana kadarki olayların bir tekrarıdır, masalın bir nevi özeti şeklindedir. Dolayısıyla masalın sonundaki bu formüle hâkim olmak, masalın tamamına hâkim olmak demektir. Hem diyalog kısmı hem de zincirleme olayların anlatıcı tarafından formüle bağlandığı bu kısımlar, hafıza gücü ve söz söyleme becerisinin önemli olduğu tekerlemelere yapısal açıdan benzemektedir.

3.2. Bir Nesnenin Yenmesi Üzerine Kurulan Zincirlemeli Masallar

Zincirlemeli masalların bir kısmında olay silsilesi “yeme” üzerine birbirine bağlanır. Bu tarz masalarda diğer zincirlemeli masalarda olduğu gibi anlatılan olay değil, olayları birbirine bağlama ve bunu ifade tarzı önemlidir. Bir nesnenin yenmesini içeren zincirlemeli masallar, Thompson’un Tıp Kataloğu’nda 2025-2028 arasında numaralandırılmıştır. Ancak Anadolu sahasında tespit edilen bir nesnenin yenmesini içeren zincirlemeli masallar, bu kategoride örneklendirilen herhangi bir masal tipine uymamaktadır. Bu masalarda bir grup hayvan ya birlikte yola çıkar ya da kendilerini tesadüfen bir arada bulurlar; acıktıklarında ise sırası ile aralarından biri yenir ve en sonunda yalnızca biri kalır.

“Saylaştırma” masalı yeme üzerine kurulan zincirlemeli masallar için güzel bir örnek teşkil etmektedir. Masala göre tilkinin de içinde bulunduğu bir arkadaş grubu yola çıkarlar. Acıkınca bir sayışmaca yaparlar. Sayışmacada kimin ismi en sona gelirse onu yerler. Sayışmaca şöyle der: “Dilki dilki dibo, guyuca sibo aslan alibee gaplan garlıdağ tusba tuluk hellengeç inek yılan gamçı köstü mezerci.” Sayışmacadaki her söz, yola çıkan arkadaşlardan birine karşılık gelir. Dolayısıyla yol boyunca her acıktıklarında sayışmacayı aynı sırada ancak bir eksilterek söylerler. Sayışmacada söylenen son söz yenecek kişiyi gösterir. Sayışmaca bu şekilde masalın başından sonuna kadar defalarca eksiltilek söylenir. Sonunda iki arkadaş, “tilki” ve “dibo” kalır; tilki “Dilki dilki dibo” diyerek diboyu yer, tek başına kalır (Dağı 2016: 140-141). Masaldaki sayışmaca tarzındaki bu diyaloglar, çocuk sayışmacalarında en son söylenen ya da işaretlenen çocuğun oyundan çıkması ya da ebe seçilmesine benzemektedir. Masaldaki diyaloglar, sanki bir çocuk sayışmacasının bağlamından alınarak bir masal anlatıcısının dili ile farklı bir ifade ve icra ortamı bulmuştur.

Yeme üzerine kurulan bazı zincirlemeli masalarda ise yeme eylemi gerçekleşmez. Karnı acıkan bir hayvan, karşısına çıkan diğer hayvanları sırasıyla yemek ister. Ama bu hayvanlar bir hile ile kaçıp kurtulurlar. “Ahmak Kurt” masalı (Aydın 2012: 335-336) bu tarz masalara örnek verilebilir. Bu masalda acıkan kurdun önüne sırasıyla koyun, kuzu, keçi, camış ve at çıkar. Kurt, sırasıyla acıktığını ve onları yiyeceğini söyleyince hayvanların her biri bir bahaneyle kurdu kandırarak kaçıp kurtulurlar. Kurt, en son deveyi görür. Deve, “Üstüme bin, köyü dolaştırayım, sonra ye” der. Köye gelen kurt köylüden korkunca dağa kaçır. Masalın bundan sonraki kısmı kurdun dilinden masalın başından sonuna gerçekleşen olay zincirinin bir tekrarı şeklindedir. Dörtlükler hâlinde tertip edilen bu kısmın ilk ve son dörtlüğü masalın yapısını ortaya koymak için yeterli olacaktır:

Getdin gördün bir goyun,
Ye galsın bir guru boyunca.
Sen neynirsen oyun,
Ay köpoğlun ay gurdu.
.....

Getdin gördün bir deve,
Ye otur geve geve
Sen neynirsen gedeyh eve,
Ay köpoğlun ay gurdu

Bu sözleri söyledikten sonra bir çoban çıkararak kurdu öldürür, derisini çıkarıp götürür (Aydın 2012: 335-336). Masalın sonundaki kurdun ölçülü ve uyaklı sözleri, bir tekerlemeden başka bir şey değildir. Bu tekerleme de masalın başından sonuna kadar birbirine bağlanan zincirlemeli olaylardan ibarettir. Bu zincirlemeli olaylar, masalda olaylar gerçekleştiikten sonra kurdun dilinden bir sitem edası da dâhil edilerek tekrar edilmekte ve masaldaki zincirleme pekişmektedir.

3.3. Ölüm İçeren Zincirlemeli Masallar

Anadolu sahası Türk masallarından “Cibi Kadın” masalı (Çiftçi 2015: 228-229), ölüm içeren zincirlemeli masallara örnek gösterilebilir. Bu masal, Thompson’un kataloğunda bulunan 2022 numaralı tiplerle aynı yapıdadır. Katalogda bu tip için, küçük bir tavuğun ölümünün ardından çeşitli nesnelere (pire, kapı, süpürge, araba, küller, ağaç, kız) yas tuttuğu bir masal örneklendirilmiştir (Taylor 1933: 82). “Cibi Kadın” masasına göre, çocukları olmayan bir karı koca, kurbağayı evlatlık edinip adını “Cibi Kadın” koyarlar. Cibi Kadın bir gün, ocakta kaynayan suyun içine düşüp ölür. Masalın bundan sonraki kısmı Cibi Kadın’ın ölümü üzerine değişik şekillerde yas tutan kişi ve varlıkların diyaloglarından oluşur. Masalda sırasıyla Cibi Kadın’ın annesi, babası, testici kadın, çeşme ve elma ağacı Cibi Kadın’ın ölümü üzerine nasıl yas tuttıklarını diyaloglarla anlatırlar. Her nesne diyaloga bir söz eklediği için masalın başından sonuna diyaloglardaki ifadeler artar. En son elma ağacı, “Cibi Kadın suya düştü, eti pişti kemiği helhel oldu, gözleri fincan oldu, annesi saçını yoldu, babası sakalını yoldu, testici kadın testisini kırdı, çeşme suyunu kesti, ben de elmalarımı silktim” der. En sonunda anlatıcı masalını, “Bu masaldaki herkes de sabahleyin buradan geçecekmiş.” (Çiftçi 2015: 228-229), diyerek bitirir. “Cibi Kadın” masalının bir varyantı N. Özer tarafından “Çitlenbik Kız” ismiyle derlenmiştir (2004: 5-10).

Hem “Cibi Kadın” hem de “Çitlenbik Kız” masalında ana olay, Cibi Kadın ve Çitlenbik Kız’ın ocağın içine düşüp ölmesidir. Masalın diğer kahramanları, bu olay üzerine göstermiş oldukları tepkileri, sırayla ve bir domino taşı etkisiyle kendilerinden önce verilen tepkilere kendi tepkilerini de ekleyerek ifade etmektedirler. Zincirleme diyaloglarla bir ölümün ardından yas tutma biçimini ifade etme şeklinde, yine “tekrar” unsuru ön plandadır. Her diyalog, kendinden önceki diyaloga bir söz eklenerek tekrar edilmektedir. Masaldaki bu formül, birbirine bağlı üyeleri içeren zincirlemeli masalların ilk biçimine çok benzemektedir. Artan tekrarlarla oluşturulan diyaloglarla kurulması açısından bahsi geçen masallara çok benzeyen bu tarz masaldaki fark, konunun “ölüm” ve ardından tutulan “yas” etrafında örülmesidir. Masal anlatıcısının ölüm olayından sonra yas tutan kişilerin tepkilerini sırasıyla ve her diyalogda ekleyerek ifade etmesi, hafızasının gücüne bağlıdır.

Sonuç

Masal, Türkiye’de gerek derleme gerekse akademik çalışmalar açısından belki de en çok çalışılan halk edebiyatı türlerindedir. Fakat sayıca örneği diğerlerinden daha az olan zincirlemeli masalların, Türkiye’de üzerinde en az durulan ve değerlendirilen masal örnekleri olduğu söylenebilir. Hem sayıca daha az oluşu hem de çok farklı biçim ve içerikte örneklerinin olmayışı, zincirlemeli masallar hakkındaki çalışmaların azlığını açıklamaktadır.

Tekerleme, bağımsız bir tür olmaktan çok başka türler veya bağlamlar içerisinde belli bir işleve sahip bağımlı bir tür olması özelliği ile dikkat çekmektedir. Tekerlemeler, belirli bir oyun, tören veya metne bağlı oldukları gibi âşık ve tekke edebiyatındaki bazı edebî metinlerle de iç içelik göstermektedir. Fakat bu iç içelik, belki de kendini en güzel masal türünde ortaya koymaktadır. Özellikle zincirlemeli masallar söz konusu olduğunda hem masala hem de tekerlemeye ait hususların bir arada olduğu görülmektedir. Zincirlemeli masalları diğer masal tiplerinden ayıran en önemli özellik, kendine has bir forma sahip oluşu ve bu yapıyla da tekerlemelere olan yakınlığıdır. Olayların ve kişilerin kendine has bir mantık çerçevesinde zincirlemeli bir şekilde birbirine bağlanması, zincirlemeli masalların “formül”ünü oluşturur; bu formülde ise “diyaloglar” etkilidir. Diyaloglar, masal içerisinde söz ustalığı gerektiren ve “tekrar” a dayanan kısımlar-

dır. Zincirlemeli masalların “formül”e, “diyalog”a ve “tekrar”a dayanan bu özellikleri söz konusu masal tipini özellikle sayısmaca tarzındaki tekerlemelere yapısal açıdan yaklaştırmaktadır.

Diyalog ve tekrarlarla birbirine bağlanan formülistik bir yapıya sahip olma ve içerikten ziyade ifade tarzının önemli olması hem zincirlemeli masalarda hem de özellikle sayısmaca tarzındaki tekerlemelerde ortak hususiyetlerdir. Ayrıca çocukların dil ve ifade gücünü geliştirme, zihin faaliyetlerini artırma anlamında fonksiyonel olma hem zincirlemeli masalarda hem de tekerlemelerde görülen özelliklerdir. Zincirlemeli masallar ile tekerlemeler arasındaki bu ortaklıklar, bu iki tür arasında bir etkileşim olabileceğini de göstermektedir. Zincirlemeli masalların pek çoğunda, masal anlatıcısının dolaylı anlatım ifadeleri çıkarılıp yalnızca diyaloglar bırakıldığında bir çocuk tekerlemesi olarak da icra edilebilme özelliği vardır. Aynı şekilde sayısmaca tarzındaki bazı tekerlemelerin diyaloglarının bağlam değiştirilerek bir masal anlatıcısının dilinde zincirlemeli masal hâline dönüşebileceği açıktır. Böylelikle birbirine benzer yapı veya formların farklı bağlamlarda farklı türler oluşturabileceği, zincirlemeli masal ve özellikle sayısmaca tarzındaki tekerleme örnekleriyle görülmektedir. Zincirlemeli masallarla tekerlemeler arasındaki bu durum, bazı türler arasındaki benzerliklerin nedenleri konusunda da fikir vermektedir. Bu açıdan bakıldığında, bir çocuk sayısmacasının bir masala ya da bir masalın çocuk sayısmacasına kaynak teşkil edebileceği ön görülmektedir. Tekerleme ve zincirlemeli masal arasındaki bu ilişki, tekerlemenin başka türler veya bağlamlar içerisinde belli bir işleve sahip bağımlı bir tür olduğunu başka bir açıdan daha göstermektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Yılmaz. *Trabzon Masalları Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2000.
- Alptekin, Ali Berat. *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Arslan, Ahmet Serdar. *Çankırı Masalları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2017.
- Aydın, Hidayet. *Iğdır Masalları (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, 2012.
- Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi 1 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1995.
- Boratav, Pertev Naili. *Tekerleme - Türk Halk Masalının Tipolojik ve Stilistik İncelemesine Katkı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000.
- Boratav, Pertev Naili. *Az Gittik Uz Gittik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.
- Bynum, Joyce. “Cumulative Tales”. *A Review of General Semantics* 46 (1989): 173-176.
- Çiftçi, Kenan. *Aydın Halk Masalları*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, 2015.
- Dağı, Fahri. *Gâvür Dağı (Cebel-i Bereket) Türkmen Masalları*. Konya: Kömen Yayınları, 2016.
- Duymaz, Ali. *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.
- Göde, Halil Altay. *Yalvaç Masalları*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2010.
- Gültekin, Mustafa. *Masal Anası Kezban Karakoç ve Repertuarı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Kaya, Doğan. *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Kholmurodova, A. Olima. “Cumulative Fairy Tales Classification and Classifying Practice at English-Uzbek Fairy Tale Field”. *Eastern European Scientific Journal* 6 (2018).
- Kujundzic, Nada. “Didactic Tales, Formula Tales, and Tall Tales in Grimm’s Kinder- und Hausmärchen”, *Libri&Liberi*. 1(2) (2012): 179-196.
- Kumartaşhoğlu, Satı. *Balıkesir Masallarında Motif ve Tip Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2006.
- Kuzay Demir, Gonca. *Kosova Türk Masalları*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019.
- Özçelik, Mehmet. *Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 1993.

- Özer, Nilay. “Zincirleme Masalarda Yapı ve İşlev”. *Millî Folklor* 63 (2004): 5-10.
- Sakaoğlu, Saim. *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- Şimşek, Esmâ. *Yukarıçukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması II. Cilt*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Taylor, Archer. “A Classification of Formula Tales”. *The Journal of American Folklore* 46 (179) (1933): 77-88.
- Thompson, Stith. *The Folktale*. New York: The Dryden Press, 1946.
- Thompson, Stith and Antti Aarne. *The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1964.